

Piotr Załęski

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Uniwersytet Warszawski

p.zaleski@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9808-5353

MNIEJSZOŚCIOWE GRUPY ETNICZNE W POLSCE W EGZAMINACH DONIOSŁYCH – PRZYKŁAD ARKUSZY MATURALNYCH Z WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE Z LAT 2005–2023

**Ethnic minority groups in Poland in the momentous
exams – an example of civics high school graduation sheets
from 2005-2023**

Streszczenie. W artykule – na podstawie arkuszy maturalnych z 19 sesji głównych – wykazano, że problematyka etnicznych grup mniejszościowych w Polsce była nadreprezentowana w egzaminie maturalnym z WoS-u. Analizując zadania dotyczące rozpoznawania mniejszości, ich praw i procesów etnicznych, którym podlegają, udowodniono, że obecność ta bywała wieloaspektowa. Zauważone uchybienia w zadaniach i materiałach do tych zadań nie służyły budowie negatywnego obrazu tych grup, a bywało, że „podnosiły” ich pozycję.

Słowa kluczowe: etniczne grupy mniejszościowe, wiedza o społeczeństwie, egzamin maturalny, mniejszość narodowa, mniejszość etniczna

Abstract. The article – based on the exam papers from 19 main sessions – shows that the issue of ethnic minority groups in Poland was overrepresented in matura

exam in Civic Education. Analysing the tasks concerning the recognition of minorities, their rights and the ethnic processes they are subjected to, it was proven that this presence was multifaceted. The observed deficiencies in the tasks and their materials did not serve to build up a negative image of these groups, but sometimes even raised their position.

Keywords: ethnic minority groups, Civic Education, matura exam, national minority, ethnic minority

Wprowadzenie

Problematyka narodowościowa w polskiej edukacji szkolnej jest w ostatniej dekadzie nierzadko przedmiotem badań, także finansowanych przez NCN, z zakresu różnych nauk społecznych i humanistycznych (Popow 2015; Burszta i in. 2019). Pierwsza z przywołanych prac opiera się na analizie gimnazjalnych podręczników szkolnych do nauczania języka polskiego, a autorka udowadnia występowanie w nich obrazów związanych z narodem tak jako wspólnotą obywatelską, jak i kulturowo-etniczną. Obraz edukacji historycznej dotyczącej problematyki mniejszości etnicznych, który wyłania się z drugich badań, jest niepokojący – stwierdzono w nich bowiem, że „mniejszości etniczne i narodowe stanowią brakujące ogniwa oficjalnej głównonurtowej historii nauczanej w Polsce”. Poza tym uznano, że mniejszości w edukacji „nie mieszczą się w granicach tej [polskiej] wspólnoty”, a „wątki dotyczące mniejszości etnicznych i narodowych nie tyle wprowadzają rzetelne informacje na ich temat, ile stanowią tło, na tle którego można zaakcentować tolerancyjność i wspianałomyślność państwa polskiego” (Burszta i in. 2019: 123, 129, 132–133)¹.

¹ Dodam tylko, że inaczej rozłożyłbym akcenty w krytyce polskiej edukacji historycznej – marginalizacja wskazanej problematyki w nauczaniu nierzadko leżała nie po stronie reformujących podstawę programową, ale po stronie tych nauczycieli, którzy zmian nie chcieli wdrażać. Świetnym przykładem jest tu moduł „Swoi i obcy” (wprost poświęcony tej problematyce), który był przewidziany jako fakultatywny w reformie minister Katarzyny Hall dla uczniów niewybierających w szkole ponadgimnazjalnej

W artykule tym chciałbym wykazać, że obraz wyłaniający się z materiału empirycznego z pokrewnego wycinka rzeczywistości społecznej różni się od tego przedstawionego w badaniach edukacji historycznej. Będę chciał udowodnić, że w państwowym egzaminie maturalnym (a zatem egzaminie doniosłym według typologii Bolesława Niemierki) z wiedzy o społeczeństwie (dalej: WoS) problematyka etnicznych grup mniejszościowych w Polsce była i jest obecna, przy tym obecność ta bywała wieloaspektowa, a materiały do zadań (generalnie) uwzględniają tak „rzetelne informacje na ich temat”, jak i procesy, którym grupy te podlegają. Postaram się spojrzeć na ten materiał z uwzględnieniem analizy treści², przy tym tylko pobocznie odnosić się będę do poziomu kompetencji merytorycznych i umiejętności zdających³. Centrum narracji będzie więc stanowiła kwestia specyfiki elementów obrazów tych grup w materiałach źródłowych do odnośnych zadań, w tym i ich konstrukcji⁴.

Materiał empiryczny do analizy stanowią arkusze maturalne z wiedzy o społeczeństwie⁵. Przygotowywane są one przez Centralną Komisję

historii w zakresie rozszerzonym (na przedmiocie HiS – historia i społeczeństwo). Moduł ten doczekał się tylko jednego podręcznika (zapewne i w tym przypadku wydawnictwa poczyniły badania, z których wynikało, że moduł ten nie będzie wybierany do realizacji przez nauczycieli). Ujęcie we wskazanych badaniach w przypadku ponadgimnazjalnego HiS-u wyłącznie obowiązkowego modułu „Ojczysty Panteon i ojczyste spory” broni się, niemniej wskazanie i innych modułów dałoby szerszy obraz zmian w edukacji historycznej (m.in. prób wprowadzania „nauczania problemowego”) i stosunku nauczycieli do tychże (będącego jedną z przesłanek do powrotu do „nauczania chronologicznego” w kolejnych reformach). Chcę jednak podkreślić, iż celem niniejszego artykułu nie jest polemika z tymi wnioskami – musiałaby ona bowiem być dokonana na podstawie materiału empirycznego innego niż użyty w niniejszym artykule.

² Przy tym dokonam jej także z punktu widzenia metodyki egzaminowania.

³ O tym – w przypadku wszystkich zadań z egzaminów maturalnych z lat 2010–2019 – traktuje monografia Załęski 2021. Czytelnika zainteresowanego koncepcją tego egzaminu i jego budową (także w aspekcie zmian) również odsyłam do tej publikacji.

⁴ Podejście to powoduje nierzadko konieczność umieszczenia w artykule treści zadań ze wskazanych arkuszy.

⁵ Materiał ten jest zatem określony tak, aby uniknąć możliwego zarzutu egzemplifikacji oraz swoistego wszystkoizmu, jaki można sformułować wobec niektórych artykułów dotyczących problematyki mniejszościowych grup etnicznych w edukacji obywatelskiej. Zob. np. Pawlikowski 2010.

Egzaminacyjną⁶. Wziąłem pod uwagę wyłącznie te z nich, które przygotowano na sesje główne – od początku powszechnie zdawanej matury zewnętrznej (w liceach w 2005 r.) do matury ostatniej (w 2023 r.)⁷. Łącznie sprawdziłem zakres treści 28 arkuszy maturalnych wraz z towarzyszącymi im dokumentami w postaci zasad oceniania oraz sprawozdań⁸.

Egzamin maturalny z wiedzy o społeczeństwie był konstruowany według różnych formuł, przy tym do 2014 roku – według tzw. standardów wymagań określonych właściwymi rozporządzeniami⁹. Istotne zmiany w konstrukcji arkuszy zaszły dla matur w 2015 i 2023 roku, a arkusze miały weryfikować poziom opanowania wiedzy i umiejętności określonych w kolejnych podstawach programowych do przedmiotu (określonych także rozporządzeniami)¹⁰. Warto jeszcze dodać, że w latach 2021–2024

⁶ Muszę nadmienić, iż brałem aktywny udział w przygotowaniu matur z przedmiotu od 2011 r. Chcę jednak wyraźnie podkreślić, że kształt poszczególnych zadań i całego arkusza to efekt pracy zespołowej, przy tym poszczególne zadania poddaje się próbnemu zastosowaniu (co można uznać za rodzaj badania pilotażowego).

⁷ Każda z tych matur była zatem ogólnopolskim egzaminem zewnętrznym, sprawdzanym według jednolitych kryteriów przez okręgowe komisje egzaminacyjne w koordynacji z Centralną Komisją Egzaminacyjną.

⁸ Wszystkie te dokumenty dla matur z lat 2007–2023 są dostępne na stronie internetowej CKE. W przypadku matur z lat 2005–2006 zamieszczone są tam arkusze maturalne oraz zasady oceniania (bez sprawozdań; za wygenerowanie danych dotyczących średnich wyników poszczególnych zadań dziękuję Beacie Dobrosielskiej z CKE). Przywołując zadania z matur, zapisywano ich numer, a następnie (po ukośniku) dwie ostatnie cyfry roku matury oraz literę „P” lub „R”, wskazującą na poziom egzaminu (tak więc – przykładowo – zadanie 2 z matury z 2010 r. na poziomie podstawowym jest oznaczone jako „2/10P”).

⁹ W latach 2005–2014 przygotowywano arkusze maturalne z przedmiotu na poziomie podstawowym i rozszerzonym (dla absolwentów liceów; dla absolwentów techników w latach 2006–2015). Zdający egzamin na poziomie rozszerzonym w 2005 i 2006 r. rozwiązywali także arkusze z poziomu podstawowego, co wiązało się z wyraźnie inną budową arkuszy z obu poziomów. Od 2007 do 2014 r. maturzysta wybierający poziom rozszerzony na egzaminie z WoS-u rozwiązywał jeden arkusz (z poziomu rozszerzonego), zawierający zadania sprawdzające wiedzę i umiejętności z zakresu obu poziomów.

¹⁰ Od 2015 r. przygotowywany jest tylko arkusz na poziomie rozszerzonym. W latach 2015–2022 (w przypadku absolwentów LO; w przypadku absolwentów techników – w latach 2016–2023) arkusz weryfikował stopień opanowania przez zdających wymagań z podstawy programowej do WoS-u wprowadzonej reformą minister Katarzyny Hall. W latach 2023–2025 absolwenci LO (w przypadku absolwentów techników – w latach 2024–2026) z danego roku mają zdawać maturę sprawdzającą stopień opanowania

sprawdzone w arkuszach są tzw. wymagania egzaminacyjne – przy tym są to (zredukowane) wymagania z podstaw programowych¹¹. Tak w standardach wymagań, jak i w podstawach programowych wprowadzonych reformami minister Hall i minister Zalewskiej problematyka etniczna, w tym mniejszości etnicznych w Polsce, występuje. Także z uwagi na to, że wspomniane podstawy były pisane językiem wymagań (zgodnie z krajowymi ramami kwalifikacji), problematyka ta – w porównaniu ze standardami wymagań (i obowiązującymi wcześniej podstawami programowymi) – była w nich ujęta znacznie szerzej¹².

Ważne jest jednak wyraźne podkreślenie, że arkusz maturalny nie może weryfikować większości wymagań, a istnieją wymagania (czy szerzej problematyka), która nigdy w żadnym z arkuszy (przynajmniej w sesji głównej) nie wystąpiła¹³. Przytoczmy zatem odpowiednie dane w tej kwestii. W maturze z 2005 r. – a więc z pierwszego powszechnego ogólnopolskiego egzaminu maturalnego – problematyki mniejszości etnicznych

wymagań określonych w podstawie programowej do przedmiotu wprowadzonej reformą minister Anny Zalewskiej.

¹¹ Unormowanie prowadzące do sytuacji z lat 2021–2024 miało związek z pandemią – wytworzone wymagania egzaminacyjne były wymaganiami z zakresu podstawy programowej, ale uległy one redukcji o blisko 20% (w przypadku podstawy z reformy minister Hall) oraz o ponad 12% (w przypadku podstawy z reformy minister Zalewskiej). Zatem wymagania egzaminacyjne z lat 2021–2024 nie są zbieżne (także konstrukcyjnie) z wymaganiami egzaminacyjnymi ze standardów wymagań z lat 2005–2014. Inny wniosek interesujący w kontekście niniejszego artykułu – owe redukcje nie uszczupliły wymagań dotyczących problematyki etnicznej, które mogą być realnie weryfikowane podczas egzaminu.

¹² Analiza obu podstaw (pisanych zgodnie z KRK) nie uprawnia do stwierdzeń o typowych korelacjach związanych z polityczną barwą ekip rządzących i obecnością treści etnicznych. Co więcej, szczególnie na poziomie rozszerzonym, szerzej ujęto problematykę etniczną w podstawie wprowadzonej reformą minister Zalewskiej. Poza analizą pozostawiam (desocjalizującą obywatelsko i politycznie) reformę ministra Przemysława Czarnka likwidującą WoS w nauczaniu obowiązkowym w szkołach ponadpodstawowych (wprowadzono przedmiot HiT – historia i terażniejszość, zawierający część treści dawnego WoS-u a przede wszystkim problematykę historii najnowszej), jako że pierwszy egzamin maturalny z HiT-u oraz WoS-u w zakresie rozszerzonym odbyć się ma w 2026 r. (dla absolwentów liceów). Na marginesie, jeśli sytuacja taka nastąpi, będzie to pierwszy egzaminacyjny arkusz maturalny z dwóch przedmiotów (co wymagało zmian w ustawie upoważniającej właściwego ministra do takiej decyzji).

¹³ Sytuacja taka w egzaminie maturalnym z WoS-u nie jest rzadka.

w Polsce dotyczyła większość zadań w arkuszu z poziomu rozszerzonego, z kolei w latach 2006–2009 nie pojawiła się ona w żadnym z arkuszy¹⁴. W 2010, 2012, 2013 i 2014 r. zadania jej dotyczące umieszczono w arkuszach maturalnych z obu poziomów, w 2011 r. – w arkuszu z poziomu podstawowego. W formule matury wprowadzonej w 2015 r. w każdym arkuszu tworzono z tego zakresu jedno zadanie lub wiązkę zadań, a ten ostatni przypadek wystąpił i w arkuszu z 2023 r. Warto podkreślić, że w trzech arkuszach (05R, 12P, 12R) problematyka etniczna została wybrana na temat wypracowania lub wypracowań, a w tych z poziomu rozszerzonego dotyczyła ona właśnie mniejszości w Polsce¹⁵. Konstrukcja tych arkuszy powodowała, że niemało było w nich i innych zadań

¹⁴ W części z tych arkuszy można jednak odnaleźć elementy tematyki narodowościowej. Trzykrotnie były to zadania sprawdzające wiedzę w zakresie definiowania narodu politycznego lub kulturowego (5/05P, 2/08R, 15/09P). Mieliśmy także wiązkę zadań 24/07R, w której materiałem źródłowym były badania polskiej opinii publicznej dotyczące cech typowego Polka i Europejczyka – niestety bez jakiegokolwiek odniesienia w poleceniach do stereotypów czy megalomanii.

¹⁵ W konstrukcjach tych matur tematy wypracowań formułowano tak, aby zdający mógł w nich wykorzystać materiały źródłowe z innych zadań z arkusza. Z uwagi na to oraz na ograniczone miejsce nie będę się do tych tematów w niniejszym tekście szerzej odnosił.

Ich krytyka w przypadku 2005 r. byłaby głównie krytyką metodyczną, związaną z multiplikacją punktów oraz oczekiwaniem od zdających wiedzy pozaprzedmiotowej (temat 1.: „Przedstaw i oceń politykę władz polskich wobec mniejszości narodowych i etnicznych w latach 1945–1989. Omów sytuację tych mniejszości w III Rzeczypospolitej. Odwołaj się do znanych ci aktów prawnych obowiązujących w Polsce i na świecie oraz do zaprezentowanych materiałów. Sformułuj i uzasadnij swoje stanowisko w sporze o to, czy szczególnie uprawnienia mniejszości narodowych i etnicznych są zgodne z zasadami demokratycznego państwa prawnego”; temat 2.: „Scharakteryzuj stosunek Polaków do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce oraz czynniki, które na niego wpłynęły. Uwzględnij czynniki polityczne i prawne, społeczno-ekonomiczne, historyczne oraz religijno- kulturowe. Wypowiedź uzasadnij, odwołując się także do konkretnych przykładów i wykorzystując zamieszczone powyżej materiały”).

Podam także temat wypracowania z arkusza 12R, który uznaję za właściwy: „Scharakteryzuj sytuację prawną mniejszości narodowych i etnicznych we współczesnej Polsce oraz procesy społeczno-kulturowe, którym podlegają”. Realizacja pierwszej jego części musiała się opierać na wiedzy przedmiotowej zdających, natomiast w napisaniu części drugiej pomocne były teksty dotyczące różnych procesów etnicznych (przy tym nie tylko odnoszących się do mniejszości w Polsce) zamieszczone w arkuszu.

dotyczących tych mniejszości¹⁶. Już na tej podstawie można stwierdzić, iż tytułowa problematyka była w arkuszach maturalnych z WoS-u nadreprezentowana. Analiza zadań z arkusza 05R (z dalszych stron tekstu) pozwoli też na hipotezy w zakresie przyczyn braku obecności tej problematyki w arkuszach z kolejnych 4 lat (2006–2009)¹⁷.

Informacje o mniejszościach w zadaniach dotyczących ich rozpoznawania

Spośród interesujących nas w tej części artykułu zadań najliczniej reprezentowane w arkuszach maturalnych były zadania związane z rozpoznawaniem mniejszościowych grup etnicznych w Polsce i/lub ich statusu prawnego, przy tym niekiedy zadania te dotyczyły – oprócz tego – wiedzy na temat obszarów zwartego zamieszkiwania wskazanych grup. Część z tych zadań była wyłącznie prostym sprawdzeniem wiedzy i albo nie były one wyposażone w materiał źródłowy (tak bywało w maturach przed 2015 r.), albo nie miał on znaczenia w interesującej nas problematyce. Do tego typu zadań należały zadania: 26.3/05R, 2/10P, 21/11P, 30/12P, 5.A/14P, 3/14R i 12/15R.

¹⁶ Poza analizą zostają inne zadania dotyczące problematyki etnicznej. Część z nich dotyczyła Polaków jako mniejszości, część natomiast była osadzona w nieco innym kontekście, także pozaeuropejskim. Na przykład materiałami źródłowymi do wiązki zadań 2/19R były teksty o elementach koncepcji obcości Jana S. Bystronia oraz o kulturze jakuckiej (z syberyjskich badań zespołu Ewy Nowickiej). Nie oznacza to oczywiście, że zdający mają mieć wiedzę na temat takich grup etnicznych. W zadaniach z tych wiązek sprawdzano bowiem wiedzę o procesach etnicznych, jak również umiejętności związane z dostrzeganiem aspektów i uwarunkowań tychże procesów (na podstawie tekstów źródłowych).

¹⁷ Na podstawie własnych doświadczeń z okresu pracy w CKE (2010–2013) i – następnie – współpracy z tą instytucją, mogę stwierdzić, że jest w niej zachowana swoista „pamięć instytucjonalna” (która ulega zatarciu wraz ze zmianami personalnymi osób odpowiedzialnych za przygotowanie danego egzaminu oraz kierownictwa CKE). Może to oznaczać niechęć do poruszania tematyki, która – z bardzo różnych powodów – oznaczała (czy może oznaczać) krytykę medialną zadania z danego egzaminu. Spotkałem się także wielokrotnie z sytuacjami, w których zadania pierwotnie przedstawione przez zespół przygotowujący arkusz nie znalazły się finalnie w egzaminie.

Najsłabsze metodycznie spośród nich było zadanie 2/10P, które wymagało od maturzystów realizacji polecenia: „Podaj trzy grupy społeczne, które zgodnie z obowiązującym w Polsce prawem mają status mniejszości narodowych, i dwie grupy społeczne, które mają status mniejszości etnicznych. Odpowiedzi wybierz spośród: Kaszubi, Łemkowie, Ormianie, Słowacy, Tatarzy, Ukraińcy, Karaimi, Rosjanie”¹⁸. Zadanie to miało więc formę zadania na dobieranie, przy czym poprawnych elementów odpowiedzi było więcej, niż wynikało to z polecenia – tylko jednej z nazw nie można było bowiem poprawnie przyporządkować¹⁹. Z kolei w zadaniu 30/12P (także w głównej mierze dotyczącym statusu prawnego mniejszości) należało wskazać dwa zdania prawdziwe. Były to zdania: B. „We współczesnej Polsce wśród mniejszości narodowych najliczniejszą grupą są Niemcy” i C. „Według prawa Rzeczypospolitej Polskiej Romowie są mniejszością etniczną” (zdania fałszywe brzmiały natomiast tak: A. „Współcześnie w Polsce zamieszkuje większy odsetek osób należących do mniejszości narodowych niż w okresie międzywojennym” i D. „Według prawa Rzeczypospolitej Polskiej Ślązacy są grupą posługującą się językiem regionalnym”)²⁰. Ostatnie z wskazanych zadań (12/15R) – z uwagi na materiał źródłowy – miało i wartość innego rodzaju. W zadaniu tym proszono zdających o rozpoznanie mniejszości narodowej Litwinów, a materiałem doń była mapa województwa podlaskiego przedstawiająca ich obszar zwarte zamieszkiwania oraz fotografia dwujęzycznego znaku miejscowości Puńsk (Punskas). Materiał ten zwracał zatem uwagę także na jedno z praw mniejszości w Polsce²¹.

¹⁸ Typowo dla niektórych matur sprzed 2012 roku w poleceniu zabrakło słowa „nazwa” – powinno ono zaczynać się od sformułowania: „podaj nazwy”.

¹⁹ Warto podkreślić, że za rozwiązanie zadania zdający mogli otrzymać aż 5 punktów (czyli 5% punktów z całego arkusza). Zapewne zarówno wskazana konstrukcja zadania, jak i czynnościowe ocenianie sprzyjały temu, że poziom jego wykonania był wysoki i wyniósł 71% (w nomenklaturze z zakresu pomiaru dydaktycznego było to zatem zadanie łatwe).

²⁰ Należy zaznaczyć, że zadanie oceniano czynnościowo, a więc za jego rozwiązanie można było uzyskać maksymalnie 2 punkty. Tak więc jego poziom wykonania, który wyniósł 54%, nie był zadowalający, gdyż osiągnął wartość tylko o 4 punkty procentowe wyższą, niż wynikałoby to z udzielenia odpowiedzi losowo.

²¹ Zadanie to poprawnie rozwiązało 37% zdających.

Dwukrotnie proszono zdających o sformułowanie różnicy między mniejszością etniczną a narodową – w zadaniach 3/10R i 4.2/21R²². Spośród podobnych zadań warta uwagi jest wiązka zadań 1/13R, w której materiałem źródłowym były rezultaty badań CBOS. Przy rozwiązywaniu zadania 1.A/13R maturzyści mieli wykonać polecenie: „Do każdego opisu dopisz nazwę grupy ludności spośród wymienionych przez ankietowanych”. Opisy tych kategorii społecznych brzmiały w sposób następujący: 1. „Zamieszkuje głównie w województwie pomorskim i używa języka prawnie uznanego za język regionalny”; 2. „Jest jedyną mniejszością, której komitet wyborczy ma reprezentację polityczną w Sejmie RP”; 3. „Jest wydzielona wyłącznie na podstawie wyznawanej religii i nie stanowi ani grupy etnicznej, ani narodowej”²³. Co interesujące, zaporo-we okazało się dla zdecydowanej większości maturzystów drugie z zadań z tej wiązki (1.B/13R). Polecenie: „Wymień nazwy czterech wskazanych przez ankietowanych grup, które nie są prawnie uznawane w Polsce ani za mniejszości narodowe, ani za mniejszości etniczne” poprawnie wykonało tylko 16% maturzystów (a zatem zadanie to znalazło się w kategorii bardzo trudnych, mimo jego zamkniętej formy).

²² W pierwszym z nich poziom wykonania zadania wyniósł 28%, a w drugim – 50% (a średnie dla całych arkuszy, w których znalazły się wskazane zadania, wyniosły: 51% w 2010 r. oraz 28% w 2021 r.). Może zatem wielokrotna obecność tej tematyki podczas egzaminu maturalnego dała też pozytywne rezultaty?

²³ Właściwe nazwy – odpowiednio: Kaszubi, Niemcy, Muzułmanie – podało 59% zdających.

Tabela 1. Wyniki badań CBOS do wiązki zadań 1/13R24

Tabela. Rezultaty odpowiedzi do stwierdzenia: Proszę wymienić mieszkające w Polsce mniejszości narodowe lub etniczne – wszystkie, które Pan(i) pamięta

Niemcy	54%	Rumuni	6%
Ukraińcy	42%	Kaszubi	6%
Romowie	41%	Wietnamczycy	5%
Żydzi	31%	Czesi	5%
Rosjanie	19%	Muzułmanie	5%
Białorusini	17%	Tatarzy	3%
Litwini	11%	Słowacy	2%
Ślązacy	7%	Ormianie	1%
Łemkowie	6%		

Na podstawie: *Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, Komunikat z badań CBOS BS 84/2005.

Przyjrzyjmy się teraz opisom poszczególnych mniejszości będącym materiałem źródłowym do innych zadań maturalnych. I tak, w zadaniu 25/13P maturzyści mieli do każdego z trzech opisów dopisać nazwę właściwej mniejszości narodowej oraz numer, którym oznaczono na mapie obszar jej zwartego zamieszkiwania (stąd można uznać, że zadanie miało charakter półotwarty). Opisy te dotyczyły Słowaków („Mniejszość narodowa tradycyjnie zamieszkująca tereny Spiszu i Orawy. Przedstawiciele tej mniejszości są w większości wiernymi Kościoła katolickiego”), Niemców („W województwie opolskim członkowie tej mniejszości stanowią ponad 20% mieszkańców w wielu gminach. Przedstawiciel wybrany z list komitetu wyborczego tej mniejszości zasiada w Sejmie RP”) i Białorusinów („Większość przedstawicieli tej mniejszości zamieszkuje południowo-wschodnie tereny województwa podlaskiego i wyznaje prawosławie”), natomiast na mapie administracyjnej Polski zaznaczono dodatkowo dwa numery wskazujące na obszar innych województw²⁵. Odwołano się zatem w powyższych opisach do miejsca zwartego zamieszkiwania oraz dominującej religii lub wyróżnika związanego z wyborami parlamentarnymi.

²⁴ Materiał źródłowy do tej wiązki obrazuje dość nikły stopień świadomości społecznej w odniesieniu do znajomości (choćby nazw) etnicznych grup mniejszościowych w Polsce.

²⁵ Zdający uzyskali za rozwiązanie tego zadania tylko 0,6 punktu na 3 możliwe (poziom wykonania 20%).

Z kolei w wiązce zadań 7/16R materiałem źródłowym były opisy mniejszości: białoruskiej, żydowskiej oraz romskiej, z których każdy odwoływał się m.in. do liczebności identyfikacji mniejszościowej według danych ze spisu powszechnego. W zadaniu 7.1/16R zdający na podstawie tych opisów mieli rozpoznać właściwą mniejszość (wpisać jej nazwę) oraz określić jej status prawny (ten ostatni – mniejszość narodowa vs. mniejszość etniczna – zaznaczali we właściwej kolumnie uzupełnianej tabeli)²⁶. W zadaniu 7.2/16R należało z kolei wykonać polecenie: „Rozstrzygnij, która z opisanych mniejszości spełnia warunki, aby używać własnego języka ojczystego jako pomocniczego przed organami gminy. Odpowiedź uzasadnij, odnosząc się do uregulowań prawnych”. Przytoczony w zadaniu opis dotyczący Białorusinów nie wywołał u znakomitej większości zdających skojarzeń pozwalających poprawnie rozwiązać ostatnie zadanie²⁷. Zwróćmy uwagę, że w dwóch pozostałych opisach zaprezentowano także oceny dawnej polityki państwa polskiego. W przypadku Żydów Polska jawi się jako kraj, do którego napływali oni ze względu na lepsze niż gdzie indziej warunki, przy tym narracja ta nie jest osadzona w czasie – wiemy tylko, że musiało to dotyczyć okresu sprzed rozbiorów. Z kolei w przypadku Romów mamy informację o zastosowanej wobec nich polityce osiedleńczej władz komunistycznych, przy tym wskazanie na jej przymusowy charakter można uznać za ocenę negatywną tejże polityki. Zwraca uwagę, że tylko w przypadku opisu Żydów wskazano na II wojnę światową jako okres ich eksterminacji, choć nie podano ani nazwy *Holocaust*, ani nazwy państwa, które politykę tę zrealizowało. W przypadku opisu Romów zabrakło z kolei nie tylko nazwy *Porajmos*, ale i informacji, z której byłoby można wyciągnąć odpowiedni wniosek. Trudno jednak brak tych informacji uznawać za spowodowany chęcią wybielenia władz państwa polskiego.

²⁶ Za rozwiązanie tego zadania maturzyści uzyskali 0,44 punktu na 2 możliwe (poziom wykonania 22%).

²⁷ Tylko 14% maturzystów rozwiązało je właściwie.

Tabela 2. Opisy do wiązki zadań 7/16R

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Opis A. Mniejszość, do której przynależność – podczas przeprowadzonego w 2011 r. *Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań* – zadeklarowało 43 880 obywateli polskich. Tradycyjnie zamieszkiwała na południowo-wschodnich terenach województwa podlaskiego. Na terenie 9 gmin tego województwa przedstawiciele mniejszości stanowią obecnie ponad 20% mieszkańców, w tym w 4 – ponad 50%.

Opis B. Mniejszość, do której przynależność – podczas przeprowadzonego w 2011 r. *Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań* – zadeklarowało 7 353 obywateli polskich. Mieszka w rozproszeniu, przede wszystkim w dużych miastach. Napływała do Polski ze względu na stosunkowo najlepsze (na tle nieustannych pogromów w Europie Zachodniej) warunki bezpiecznego życia i rozwoju własnej kultury oraz gwarantowaną przywilejami królewskimi autonomię gmin wyznaniowych. Stanowiła w okresie II RP około 10% ludności, a drastyczny spadek jej liczebności miał miejsce w okresie II wojny światowej.

Opis C. Mniejszość, do której przynależność – podczas przeprowadzonego w 2011 r. *Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań* – zadeklarowało 16 725 obywateli polskich. Większość jej przedstawicieli prowadziła niegdyś wędrowny tryb życia. Mieszkają w rozproszeniu, głównie w miastach. Jest to konsekwencją przymusowej polityki osiedleńczej prowadzonej przez władze PRL.

Na podstawie: www.mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl

Negatywną ocenę polityki władz Polski Ludowej wobec mniejszości znajdziemy w jeszcze jednym materiale – w materiale do wiązki zadań 4/17R. W pierwszym poleceniu proszono maturzystów o podanie nazwy opisanej mniejszości, natomiast drugie brzmiało: „Odwołując się do tekstu, podaj nazwy dwóch unormowań z katalogu praw i wolności człowieka naruszonych przez ówczesne władze w wyniku akcji, której nazwę podkreślono w tekście”²⁸. Warto zaznaczyć także informacyjny walor materiału źródłowego²⁹.

²⁸ Nazwę „Łemkowie” wpisało 26% zdających, a złamane prawa i wolności rozpoznało poprawnie – w związku z opisem w tekście – 35%. Na relatywnie niski wynik zadania 4.1/17R mogła mieć wpływ konstrukcja tekstu, w którym w odwołaniu do akcji „Wisła” znalazła się informacja o prezydencie Ukrainy. O tym, że prawidłową odpowiedzią nie są „Ukraińcy” świadczyło nie tylko umiejscowienie wydarzeń z tekstu (Beskid Niski), ale też wyraźne określanie mniejszości jako mniejszości etnicznej (a nie narodowej; w przypadku WoS-u decyduje w tym względzie kryterium prawne). Pomylenie tych mniejszości w parze z drugim zadaniem z wiązki doprowadziło do znaczącej nagonki medialno-politycznej rozpoczętej przez ks. Isakowicza-Zaleskiego, by przytoczyć stwierdzenie: „Aż się wierzyć nie chce, że takie skandaliczne pytania mogły paść na maturze w polskiej szkole! Czyżby ich autorem był banderowiec Wołodimir Wiatrowycz, szef IPN w Kijowie? A może któryś z rodzimych «gierdoyciowców» lub sojuszników oligarchy Petro Poroszenki?”. Zob. Rosiejka 2017.

²⁹ Przy tym chodzi także o prawo do dwujęzycznych nazw realizowane nie tylko w sytuacji, gdy – jak chce Pawlikowski (2010: 82) – przedstawiciele mniejszości

Tabela 3. Materiał źródłowy do wiązki zadań 4/17R

O dwujęzycznych tablicach w gminie Uście Gorlickie

W listopadzie 2011 roku mieszkańcy ośmiu wsi w gminie Uście Gorlickie zdecydowali o ustawieniu dwujęzycznych tablic. We wsi Regietów „za” głosowali wszyscy mieszkańcy [...]. Tablice stanęły w końcu września 2012 r.

[Przedstawiciele mniejszości etnicznej zamieszkującej wskazaną gminę] do 1947 roku stanowili zdecydowaną większość mieszkańców wsi w Beskidzie Niskim. W trakcie akcji „Wisła” zostali wysiedleni na Ziemię Odzyskaną. [...] poczynszy od 1956 roku, mogli starać się o [...] [powrót] na swe rdzenne tereny – pod warunkiem jednak, że ich [dawne] ziemie i domy nie były zajęte przez innych obywateli Polski.

27 lutego 2007 [...] [roku Prezydent RP] Lech Kaczyński i Prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko we wspólnym oświadczeniu potępił akcję [...], stwierdzili, że była ona sprzeczna z podstawowymi prawami człowieka.

www.krajoznawcy.info.pl, www.debowyjar.pl

Kilkukrotnie materiałem do zadań były opisy jednej z mniejszościowych grup etnicznych, w których zdecydowano się na podanie statusu prawnego, ale i na elementy narracji odwołującej się do historii ich migracji i funkcjonowania oraz do ich dziedzictwa kulturowego³⁰. Warto podkreślić, że opisy te dwukrotnie dotyczyły Karaimów, a raz Ormian – a zatem tych grup, świadomość istnienia których (jak wskazuje przywołany materiał do zadania 1/13R) jest w społeczeństwie bardzo znikoma. Zdający lepiej rozpoznawali Karaimów, przy czym zróżnicowanie rezultatów zadań 5/18R i 4.1/21R leży – w mojej ocenie – nie w długości opisu, ale w konstrukcji zadań³¹.

stanowią co najmniej 20% mieszkańców danej jednostki terytorialnej.

³⁰ Sprzyjała temu sytuacja, gdy materiał do zadań nie ograniczał się do informacji ze stron z rozszerzeniem gov.pl.

³¹ Zadanie 5/18R miało konstrukcję zadania zamkniętego (tzw. wielokrotnego wyboru, gdzie dystraktorami, czyli odpowiedziami niepoprawnymi w zadaniu zamkniętym, były odpowiedzi „Ormianie”, „Romowie” i „Tatarzy”), natomiast zadanie 4.1/21R to zadanie otwarte (tzw. krótkiej odpowiedzi). Poziom wykonania pierwszego z nich wyniósł 41%, a drugiego – 31%. Zadanie dotyczące Ormian (4/19R) miało taką samą konstrukcję

Tabela 4. Teksty do zadań dotyczących rozpoznania jednej z mniejszości

Zadanie 5/18R

O jednej z grup mniejszościowych

Są najmniej liczną mniejszością w Polsce – podczas przeprowadzonego w 2011 roku spisu powszechnego tę identyfikację narodowo-etniczną zadeklarowało 313 obywateli polskich. Mają status prawny mniejszości etnicznej. Pierwsze ich grupy przybyły z Krymu w XIII–XIV wieku i osiedliły się na ziemiach Księstwa Halicko-Włodzimierskiego oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie tworzyły gminy wyznaniowe, zwane *dżymatami*. Ich religia powstała w VIII wieku, a uznaje się w niej Pismo Święte Starego Testamentu, nie dopuszczając do niego żadnych dodatków, komentarzy czy uzupełnień. Ich język należy do gałęzi kipczackiej tureckiej grupy językowej, zwanej niekiedy *turkijską*.

Na podstawie: mswia.gov.pl; www.[...]org.pl

Zadanie 4.1/21R

O jednej z mniejszości w Rzeczypospolitej Polskiej

Mają oni w Polsce status mniejszości etnicznej, a nie – mniejszości narodowej. W ostatnim spisie powszechnym przynależność do tej mniejszości zadeklarowało ponad 300 osób. Ich przodkowie przybyli w średniowieczu na tereny ówczesnej Polski z Krymu. Ich religia wyodrębniła się z judaizmu, a język wywodzi się z grupy tureckiej.

Na podstawie: www.gov.pl

Zadanie 4/19R

O jednej z mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej

Kazimierz Wielki zezwolił mieszkającym we Lwowie przedstawicielom tej mniejszości sądzić się według własnego prawa. Jako chrześcijanie żyli na ogół w zgodzie zarówno z ludnością polską, jak i ruską. Z biegiem czasu coraz bardziej asymilowali się z Polakami, co wiązało się z ich stopniowym bogaceniem się. Tylko biedniejsi ulegali rutenizacji. Byli kupcami, rzemieślnikami, tłumaczami-dyplomatami oraz właścicielami ziemskimi. Ceniąc sobie wykształcenie, dochowali się lekarzy, inżynierów i artystów. W następstwie drugiej wojny światowej osiedlili się w Polsce centralnej i zachodniej. Prócz kościołów w Krakowie i Gliwicach, ich obrządek wyznaniowy – o nazwie zawierającej nazwę ich narodu – był kultywowany także w Gdańsku. Dziś liczbę ich potomków przybyłych do Polski przed wiekami ocenia się na kilka tysięcy.

Na podstawie: www.lwow.com.pl

jak zadanie 5/18R (odpowiedzi niepoprawne to: „Żydzi”, „Ukraińcy” i „Łemkowie”). Jego rezultat (średnia 30%) nie najlepiej świadczy o kompetencjach maturzystów także z uwagi na fakt, że orientacja w problematyce etnicznej oraz przeczytanie dwóch pierwszych zdań zamieszczonego do zadania tekstu ułatwiała znacząco eliminację odpowiedzi błędnych. Rezultat ostatniego z zadań był tylko o 5 punktów procentowych wyższy niż taki, który wynikałby z udzielenia odpowiedzi losowo.

Wskazane powyżej opisy mniejszości były skonstruowane według różnego schematu. Często ukazywały aspekt dominującej religii, historii, czasem języka, obszaru zamieszkiwania w państwie polskim. Wydaje się zatem, że opisy te mogły uruchamiać różne obszary wiedzy zdających. Z kolei w zadaniu 4/19R mamy do czynienia z przedstawieniem procesu (a nie polityki) asymilacji.

Zwraca uwagę, że w dotychczasowych maturach sesji głównej spośród najliczniejszych grup o identyfikacji niepolskiej nie znalazł się ani razu opis mniejszości narodowej Ukraińców oraz grupy śląskiej (choć obie nazwy pojawiały się)³². Wskazana reakcja na wiązkę zadań 4/17R może tłumaczyć tę sytuację, tym bardziej że opisy mniejszości ukraińskiej były obecne w arkuszach maturalnych przygotowywanych na – niemedialną – sesję dodatkową.

Nieco inaczej skonstruowano zadania tego typu w maturze z 2023 r., a więc pierwszej maturze tworzonej według obowiązującej dziś formuły. Wiązka 7/23R była wyposażona w trzy teksty źródłowe (o charakterze etnologicznym) – jeden van Gennepa o obrzędach przejścia, a dwa dotyczące wybranych obrzędów obchodzonych przez mniejszość łemkowską (przy tym w tytułach obu tekstów wskazano, że chodzi o tę mniejszość): restauracji na Ziemi Lubuskiej chodzenia „z wertepem” w związku ze Świątami Bożego Narodzenia oraz obrzędu chrztu osadzonego geograficznie na Łemkowszczyźnie a czasowo – w okresie międzywojennym, któremu towarzyszą rozciągnięte na cały wiek XX rozważania o imionach łemkowskich. Dwa zadania (spośród czterech) ze wskazanej wiązki dotyczyły wprost właśnie tej mniejszości³³.

³² Choć (w innym kontekście) opis dotyczący polskich Ukraińców pojawił się w arkuszu 12R, o czym będzie mowa w ostatniej części niniejszego artykułu.

³³ Pozostałe dwa zadania dotyczyły: (1) rozstrzygnięcia, który z przedstawionych obrzędów Łemków jest przykładem typu obrzędu wskazanego w tekście van Gennepa oraz (2) uzasadnienia tego wyboru (7.1/23R) i rozpoznania procesu akulturacji (7.4/23R).

Tabela 5. Zadania 7.2/23R i 7.3/23R

Zadanie 7.2. (0–1)

Oceń prawdziwość podanych stwierdzeń. Zaznacz P, jeśli stwierdzenie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe.

1.	Łemkowszczyzna (nazwa podkreślona w tekście 3.) to część Ziemi Lubuskiej (nazwa podkreślona w tekście 2.).	P	F
2.	Mniejszość, której dotyczą teksty 2. i 3., ma w Polsce status prawny mniejszości etnicznej.	P	F

Zadanie 7.3. (0–1)

Dokończ zdanie – podaj nazwę właściwego Kościoła nierzymskokatolickiego.

Mniejszość, której dotyczą teksty 2. i 3., odbywała na ogół obrzęd przedstawiony w tekście 3. w Kościele rzymskokatolickim obrządku bizantyjsko-ukraińskiego (zwanym często także Kościołem grekokatolickim) lub w

W przypadku zamkniętego zadania 7.2/23R realnie wymagano znajomości statusu prawnego tej mniejszości, bo w obu tekstach znalazły się zdania sugerujące, że pierwsze ze stwierdzeń z zadania jest fałszywe (szczególnie: „Imiona występujące tradycyjnie wśród Łemków można określić chociażby według spisów przesiedleńców”)³⁴. Z kolei zadanie 7.3/23R sprawdzało znajomość jednej z wspólnot wyznaniowych, do których należą znaczne grupy tej mniejszości³⁵. Zadanie 7.3/23R przytoczyłem także z uwagi na fakt, że w arkuszu maturalnym 23R, który obecnie pobrać można ze strony CKE, w zadaniu tym dokonano korekty – zamieniono sformułowanie „Kościół rzymskokatolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego” na „Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego”.

³⁴ Zadanie jest też ilustracją zmian realnie zmierzających do podniesienia wyniku zdających, co się powiodło (średnia z arkusza pierwszej matury w formule 2015 wyniosła 26%, natomiast pierwszej matury w formule 2023 – 42%). W maturach z poziomu rozszerzonego od 2011 r. za poprawne rozwiązanie zadania P–F także przyznawano 1 punkt, ale maturzyści rozstrzygali o prawdziwości trzech stwierdzeń. Oczywiście nie tylko i nie przede wszystkim typ budowy arkusza wpływa na rezultat matury.

³⁵ Poziom wykonania zadań wyniósł 47% (7.2/23R) i 54% (7.3/23R), przy tym rezultat drugiego z nich jest lepszy nie tylko czysto liczbowo (zamknięta forma zadania 7.2/23R, którego rozwiązanie w sposób losowy dawałoby poziom wykonania 25%).

Sytuacja ta obrazuje wspomniane już problemy z odbiorem materiałów dotyczących interesującej nas problematyki³⁶.

Prawa mniejszości w zadaniach

Omówione już wyżej materiały lub polecenia do zadań 12/15R, 7.2/16R oraz 4.1/17R są egzemplifikacją praw przyznanych etnicznym grupom mniejszościowym w Polsce – praw dotyczących języka. W wiązce zadań 5/20R jako materiału źródłowego użyto z kolei mapy administracyjnej Polski z zaznaczonymi gminami, w których można posługiwać się językiem grupy mniejszościowej jako językiem pomocniczym (zaznaczono gminy na Śląsku Opolskim, Kaszubach oraz południowo-wschodnim Podlasiu). Drugim z materiałów były natomiast dane ze spisu powszechnego dotyczące wybranych niepolskich identyfikacji narodowo-etnicznych³⁷.

³⁶ Zmiana powyższa dokonana została na mocy decyzji będącej efektem interwencji hierarchów wspomnianego Kościoła. Zob. np. wpis ks. Igora Hubacza (kanclerza jednej z eparchii tego Kościoła) z Facebooka z 11 maja 2023 r. Oczywiście, w stosunku do współczesności pierwotne określenie nie było najszcześniejsze (choć poprawne merytorycznie), niemniej jednak należy zwrócić uwagę, że zadanie odwołuje się do tekstu, w którym zdanie dotyczące obrzędu chrztu usytuowano w okresie międzywojennym.

W ustawach zasadniczych II Rzeczypospolitej na oznaczenie „Kościoła powszechnego” używano pojęcia „Kościół rzymskokatolicki”. Przywołajmy art. 114 Konstytucji RP z 1921 roku: „Wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami. Stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”. Konstytucja z 1935 roku (art. 81 ust. 2) utrzymała w mocy wskazane przepisy prawne.

Określenie współczesne też można wybrnąć w przypadku tego zadania (np. w konkordacie z 1925 r. mamy sformułowanie „Kościół katolicki”). Niemniej konstytucyjna terminologia legitymizuje w przypadku WoS-u (przedmiotu opartego m.in. na naukach o polityce i administracji oraz naukach prawnych) określanie Kościoła greckokatolickiego w Polsce międzywojennej (albo do 1947 r.) jako jednego z kościołów Kościoła rzymskokatolickiego.

Ta hiperpoprawność (powodowana także pamięcią zespołu przygotowującego maturę o reakcji na wspomnianą wiązkę 4/17R) doprowadziła jednak do „zgrzytu” innego rodzaju. Czas pokaże, jak szybko jakiegokolwiek zadanie dotyczące Łemków pojawi się w sesji głównej wskazanego egzaminu.

³⁷ Poprzez sformułowanie, że zaprezentowane dane ze spisu dotyczą tylko mniejszości o uregulowanym statusie prawnym, wykreowano materiał bez najliczniejszej

Warto zauważyć, że materiał ten wprost wskazywał nie tylko na różnorodność tożsamości społeczeństwa polskiego, ale i na wielopłaszczyznowość czy też wielowarstwowość tożsamości³⁸.

Tabela 6. Tabela do wiązki zadań 5/20R

Tabela. Najlichniesze niepolskie identyfikacje narodowo-etniczne w Polsce według spisu powszechnego z 2011 roku (dane w tysiącach; uwzględniono identyfikacje zadeklarowane łącznie przez ponad 15 tysięcy przedstawicieli kategorii społecznych mających uregulowany ustawowo status prawny)

Nazwa identyfikacji	Identyfikacja zadeklarowana	
	jako pierwsza (w tym jako jedyna)	jako pierwsza lub druga (w tym występująca z polską)
białoruska	36,4 (30,2)	46,8 (15,6)
kaszubska	17,7 (16,4)	232,5 (215,8)
niemiecka	74,5 (44,5)	147,8 (63,8)
romska	12,6 (9,9)	17,0 (7,0)
ukraińska	38,4 (27,6)	51,0 (20,8)

Na podstawie: *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2015, s. 31.

Warto zaprezentować w całości zadanie 4/22R – materiałem źródłowym doń jest mapa wskazująca na prawa mniejszości dotyczące języka pomocniczego, przy tym obszar sprawdzanej wiedzy realnie dotyczy rozpoznawania mniejszości w związku z obszarem ich zwartego zamieszkiwania oraz znajomości ich statusu prawnego³⁹.

identyfikacji mniejszościowej – identyfikacji śląskiej.

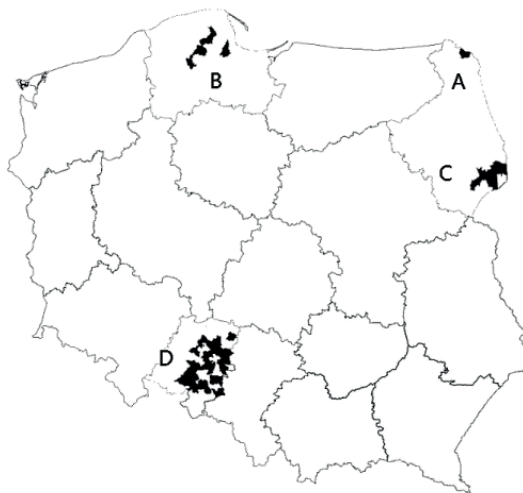
³⁸ Polecenie do zadania 5.1/20R wymagało rozpoznania zaznaczonych na mapie grup mniejszościowych (przyporządkowania właściwych nazw z tabeli) oraz wpisania nazw województw, w których zaznaczono gminy z językiem pomocniczym tych grup. Poziom wykonania tego zadania wyniósł 44%.

Trudne okazało się dla zdających kolejne zadanie z wiązki – zadanie 5.2/20R, w którym mieli oni ocenić prawdziwość trzech zdań dotyczących wskazanych grup mniejszościowych: 1. „Najlichniej wskazywana niepolska identyfikacja narodowo-etniczna to identyfikacja osób mających status mniejszości narodowej”; 2. „Kaszubi to grupa mniejszościowa, w której najczęściej wraz z identyfikacją mniejszościową występowała identyfikacja polska” i 3. „Jedyna grupa mniejszościowa – spośród przedstawionych w tabeli – mająca status prawny mniejszości etnicznej to Romowie”. Zdania te – jako odpowiednio: fałszywe, prawdziwe i prawdziwe – zostały ocenione poprawnie tylko przez 19% zdających.

³⁹ Niestety, tylko 20% zdających zdołało poprawnie określić prawdziwość twierdzeń (odpowiednio: fałszywe, prawdziwe i fałszywe).

Tabela 7. Zadanie 4/22R

Mapa administracyjna Polski z gminami, w których wprowadzono język pomocniczy

Oceń prawdziwość podanych zdań. Zaznacz P, jeśli zdanie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe.

1.	W gminach oznaczonych na mapie literami A i C językiem pomocniczym jest język białoruski.	P	F
2.	Gminy, w których językiem pomocniczym jest język regionalny w rozumieniu prawodawstwa polskiego, oznaczono na mapie literą B.	P	F
3.	Gminy, w których językiem pomocniczym jest język mniejszości etnicznej w rozumieniu prawodawstwa polskiego, oznaczono na mapie literą D.	P	F

Praw etnicznych grup mniejszościowych dotyczyły też inne zadania, przy czym cztery z nich zamieszczono w wiązce zadań 26/05R. Przedstawmy teraz przepisy prawne i dwa teksty będące materiałami źródłowymi do rozwiązania części zadań z tej wiązki.

Tabela 8. Materiały źródłowe dotyczące praw mniejszości do wiązki zadań 26/05R

A. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku, rozdział II, artykuł 35.

1. *Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.*
2. *Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.*

B. Piotr Winczorek, „Nasze małe mniejszości”, „Polityka” 9/2002.

Wspomniany projekt ustawy przynosi wreszcie prawną definicję mniejszości narodowej lub etnicznej. Jest nią grupa obywateli RP o odrębnym pochodzeniu, tradycyjnie zamieszkała na terytorium naszego państwa, pozostająca w mniejszości w stosunku do reszty obywateli i charakteryzująca się dążeniem do zachowania swojego języka, obyczajów, tradycji, kultury, religii lub świadomości narodowej lub etnicznej. Uzasadnienie do projektu precyzuje dalej, że grupą narodową jest ta, która utożsamia się z narodami zorganizowanymi we własnym państwie, etniczną zaś ta, która nie posiada własnego państwa narodowego. Zdawać by się mogło, że ustawa o mniejszościach deklaruje głównie prawa małych grup społecznych, tymczasem dotyczy ona przede wszystkim praw poszczególnych obywateli (dopiero suma tych praw ukazuje się jako prawo całej tej zbiorowości). Zakazuje wszelkich aktów dyskryminacji obywateli polskich ze względu na ich przynależność narodową lub etniczną. Przejawami takiej dyskryminacji byłyby nie tylko akty przemocy skierowane przeciw osobom należącym do mniejszości narodowej lub etnicznej albo jej instytucjom, a także próby wynaradawiania i asymilacji w duchu polskości tych osób. Dyskryminacją byłyby również wywieranie presji na obywateli, aby ujawniali swoją przynależność do mniejszości i swe pochodzenie albo deklarowali, jakim językiem posługują się na co dzień i jaką religię wyznają. W Polsce zatem przynależność do mniejszości ma pozostać kwestią indywidualnego wyboru. Nikt nie może być pozbawiony możliwości jego dokonania, ale też nikt nie może być przypisywany do danej mniejszości i zamykany w narodowym getcie wbrew swej woli. Z drugiej strony ustawa zakłada pozytywne działania władz publicznych na rzecz mniejszości narodowych, np. prowadzenia szkół, klas oraz organizowanie w innych formach nauczania dzieci w ich językach ojczystych, a także popieranie, w tym dotowanie ze środków publicznych, niekomercyjnych działań w sferze kultury. Nie należy tego rozumieć w ten sposób, iż narusza się zasadę obywatelskiej równości i po prostu uprzywilejowuje mniejszości narodowe. Preferencje te traktować więc należy w kategoriach tzw. akcji pozytywnej, której celem jest doprowadzenie do rzeczywistego zrównania szans wszystkich grup narodowych, z jakich składa się nasze społeczeństwo.

C. „W urzędzie po niemiecku”, „Gazeta Wyborcza,” 07/01/2005.

Wczoraj Sejm przyjął poprawki Senatu do ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych. W ten sposób ostatecznie zakończyła się 11-letnia batalia o uchwalenie ustawy. Przez ten czas większość zawartych w niej praw – m.in. do pomocy państwa w zachowaniu kultury i języka, nauczania w języku mniejszości, oryginalnej pisowni imion, używania podwójnych nazw miejscowości czy własnych programów w publicznym radiu i telewizji – zagwarantowano już w innych aktach prawnych.

Mimo to prawica – szczególnie LPR i Ruch Katolicko-Narodowy – gwałtownie przeciwstawiała się uchwaleniu ustawy, widząc w niej zagrożenie dla interesów Polski i groźbę wynaradowienia. Zupełnie nowym prawem miało być prawo do używania języka mniejszości jako tzw. pomocniczego. Przeciwko temu zdecydowanie wypowiedziała się także PO. – Dla PO fundamentalną zasadą jest to, że w polskich urzędach używany jest język polski – mówił w debacie poseł tej partii. I posłowie wyrzucili język pomocniczy z ustawy. Przywrócił go Senat. Wczoraj tę poprawkę zaakceptował Sejm. (...)

Języka mniejszości będzie można używać w urzędach gmin, w których mniejszość stanowi co najmniej 20 proc. Jest to 41 gmin, ale będą się na to musiały zgodzić ich władze. (...)

Ustawa czeka tylko na podpis prezydenta.

Mamy zatem przytoczone przepisy wskazujące na konstytucyjną podstawę praw i wolności mniejszości, a dwa teksty dotyczą ustawy (bądź jej projektu), która prawa te precyzuje. Jednocześnie w ostatnim z tekstów znajdujemy informację, że i bez tej ustawy znaczna część tych praw była zapewniona w drodze realizacji innych ustaw, choć mamy też obraz racjonalności uchwalenia ustawy i praw w niej spetryfikowanych⁴⁰. Bardzo pozytywnie oceniam zamieszczenie w arkuszu pierwszego z tekstów z tabeli 8., jako że traktuje on i o rozróżnieniu prawnym grup mniejszościowych, i o zakazie ich dyskryminacji (w tym działań asymilacyjnych czy gettoizacyjnych). W tekście tym mamy też wskazanie, że to dopiero projektowana (w momencie jego pisania) ustawa petryfikuje „pozytywne działania władz publicznych” wobec etnicznych grup mniejszościowych, działania będące przejawem „akcji pozytywnej”, przy tym autor wyjaśnia, że tego typu rozwiązania nie naruszają równości wobec prawa, nie uprzywilejowują mniejszości, a są związane właśnie z działaniami afirmatywnymi zrównującymi szanse tych mniejszości z szansami większości.

Niestety, wydaje się, że ostatni z omawianych tekstów nie do końca został zinternalizowany przez projektujących arkusz. W zadaniu 26.1/05R, do którego materiałem źródłowym były wskazane wyżej przepisy ustawy zasadniczej, zdający mieli bowiem przyporządkować do każdego z tych przepisów po dwa działania władz publicznych jako stanowiące sposób ich realizacji. Działania te ujęto w następujący sposób: «a) Współorganizacja „Dni Kultury Litewskiej” przez urząd miasta. b) Szkolenia dla nauczycieli szkół romskich. c) Dofinansowanie przez Ministra Kultury publikacji poświęconej kulturze żydowskiej w Polsce. d) Przekazanie przez gminę działki na budowę ośrodka kultury ukraińskiej»⁴¹. W konstrukcji zadania zapomniano zatem, że to wskazana poprzednio ustawa, jak i inne ustawy (o czym mowa m.in. w tekście z „Gazety Wyborczej”) są aktami

⁴⁰ Teoretycznie tekst ten jest sprawozdawczy, ale forma prezentacji jest taka, że argumenty ówczesnej opozycji są uznane w mniej lub bardziej zawołowany sposób za nieadekwatne. Na marginesie warto dodać, że materiał taki pojawił się na maturze w roku wyborczym.

⁴¹ Widać zatem, że zadanie – jako zadanie na dobieranie – było skonstruowane niepoprawnie metodycznie. Według zasad oceniania wszystkie elementy można było bowiem poprawnie przyporządkować.

prawnymi, do których przepisów można byłoby dopasowywać poszczególne wskazane działania. Sformułowanie ustępu 1 art. 35 Konstytucji (w którym mamy nie tylko wolność mniejszości, ale i kwestię jej zapewnienia przez państwo polskie) pozwala na wybranie („na siłę”) porządkowania działań a) i c). Z prawa do tworzenia przez mniejszości instytucji (ust. 2 art. 35) nie można jednak wprost wywieść tego, że organizacja przez władze publiczne szkoleń dla nauczycieli lub przekazanie przez te władze gruntów to egzemplifikacje sposobów realizacji tego prawa mniejszości⁴². Podobny błąd został popełniony przez konstruujących arkusz w zadaniu 26.6/05R, w którym zdający mieli wypisać „trzy argumenty, których w sejmowej debacie użyli przeciwnicy wprowadzenia języka pomocniczego” i sformułować „dwa argumenty przemawiające za jego wprowadzeniem”⁴³. Świadczą o tym w przypadku drugiego członu polecenia odpowiedzi uznane za prawidłowe w zasadach oceniania arkusza: „zagwarantowana w konstytucji ochrona praw mniejszości (wolność zachowania i rozwoju własnego języka)”, a szczególnie „konstytucyjny zakaz dyskryminacji z jakiegokolwiek przyczyny”⁴⁴. Widać zatem, że w obu przypadkach konstruujący egzamin uznali, że konstytucja bezpośrednio reguluje szczegółowe uprawnienia mniejszościowych grup etnicznych. Dokonano tu zatem – mimo obecności ostatniego tekstu P. Winczorka

⁴² W przypadku zadania o formie zamkniętej błędy takie powinny oznaczać unieważnienie zadania i przyznawanie wszystkim zdającym punktu za jakąkolwiek (w tym żadną) odpowiedź. Mimo zamkniętej formy – zapewne także z uwagi na wskazany defekt – zadanie sprawiło pewne problemy zdającym. Oczywiście uzyskanie przez nich 0,9 punktu na 2 możliwe (średnia 45%) jest wynikiem co najmniej przyzwoitym, choć – poza wypracowaniem – najslabszym w całym arkuszu 05R.

⁴³ Pewne zdziwienie wywołuje fakt, że nie proszono zdających o rozważenie tej kwestii (a zatem o: zajęcie stanowiska, wskazanie argumentów i kontrargumentów oraz krytykę kontrargumentów). Oczywiście przy takim ewentualnym poleceniu nie ocenia się stanowiska, ale wskazane rozważanie, a zatem maksymalną liczbę punktów można otrzymać niezależnie od tego, jak oceni się daną kwestię.

⁴⁴ Pierwsza część polecenia – w związku z brzmieniem tekstu źródłowego – wydaje się nie do końca właściwa w sensie logicznym. Tylko jeden argument z tekstu dotyczy wprost języka pomocniczego, a pozostałe (obecne w zasadach oceniania zadania jako poprawne) to przytoczone argumenty przeciwników całej ustawy. Za realizację każdej z części tego polecenia zdający mogli otrzymać po 1 punkcie. Poziom wykonania zadania wyniósł 72%.

i polecenia do tego tekstu umieszczonego w zadaniu 26.2/05R: „Z tekstu Piotra Winczorka wypisz pięć działań państwa na rzecz ochrony mniejszości narodowych, zawartych w projekcie nowej ustawy”⁴⁵ – wzmocnienia znaczenia poszczególnych uprawnień mniejszości, nadając im rangę konstytucyjną, a nie właściwą w tym przypadku rangę ustawową.

Przytoczone do tej pory polecenia do zadań z wiązki 26/05R nie wymagały od zdających umiejętności złożonych. Podobnie było i z zadaniem 26.5/05R, do którego polecenie brzmiało: „Wymień dwa ustawowe warunki, które muszą być spełnione, aby języka mniejszości narodowej można było używać jako języka pomocniczego” (warunki te określono w ostatnim akapicie ostatniego tekstu)⁴⁶. To, że zadania te nie odwoływały się do wiedzy zdających, należy uznać w tym przypadku za zasadne – przecież ustawa, o której mowa, została uchwalona na 4 miesiące przed terminem przeprowadzenia wskazanego egzaminu maturalnego⁴⁷. Z jednej strony może to świadczyć o atrakcyjności, swoistej świeżości materiału z egzaminu, z drugiej jednak – nie można łatwo dokonać krytyki argumentu wskazującego na to, że arkusz ten, przynajmniej w części, był przygotowany zbyt późno. Stąd zapewne błędy i uchybienia w konstrukcji zadań bądź odpowiedzi.

⁴⁵ Widzimy zatem, że w poleceniu tym użyto podobnych określeń (działanie państwa, działanie władz publicznych) co w poleceniu do pierwszego zadania z wiązki. Zadanie było skonstruowane tak, aby oceniać je czynnościowo (przyznawano za jego rozwiązanie 5 punktów), co należy ocenić jako niewłaściwe metodycznie na tym poziomie egzaminu. Poziom jego wykonania był w związku z tym relatywnie bardzo wysoki i wyniósł 76%.

⁴⁶ Realizacji tego zadania – inaczej niż większości zadań z arkusza 05R – nie oceniano czynnościowo, a holistycznie. Można było zatem za jego rozwiązanie zdobyć 1 punkt. Otrzymało go 79% zdających.

⁴⁷ Nie można było przecież oczekiwać, że młodzież w toku procesu uczenia się była wyposażona w podręczniki i inne materiały dydaktyczne dotyczące tego wycinka wskazanej problematyki.

Zadania z materiałami dotyczącymi postaw etnicznych i procesów etnicznych

W arkuszach matury z WoS-u odnaleźć można jeszcze jedno zadanie dotyczące praw mniejszości, które jednak sprawdzało inny rodzaj wiedzy (rozdzielanie typu praw człowieka) i umiejętności (formułowanie zależności na podstawie badań opinii publicznej). Było to zadanie 24/12R, w którym zdający mieli wykonać polecenie: „Na podstawie tabeli sformułuj wniosek dotyczący zależności między rodzajem praw mniejszości a stopniem ich akceptacji społecznej”⁴⁸. Wskazany materiał źródłowy jest warty uwagi nie tylko ze względu na fakt, że był pomocny w napisaniu jednego z wypracowań w tym arkuszu (jako że prezentował konkretne prawa mniejszości z ustawy z 2005 r.), ale także jako ukazujący postawy etniczne społeczeństwa, przy tym nie postawy wobec konkretnych grup etnicznych, w tym mniejszościowych, ale zróżnicowane (na co wskazywało i polecenie) postawy wobec praw, którymi mniejszości te dysponują⁴⁹.

Tabela 9. Wyniki badań CBOS do zadania 24/12R

Tabela. Postawy społeczeństwa polskiego wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Czy przedstawiciele mniejszości narodowych lub etnicznych powinni:	tak	nie	trudno powiedzieć
	w procentach		
– mieć możliwość nauki swojego języka w szkołach polskich na dodatkowych lekcjach?	82	11	7
– mieć możliwość uczenia się w swoim języku?	61	29	10
– mieć możliwość umieszczania tablic z nazwami miejscowości we własnym języku obok tablic z nazwami polskimi, tam gdzie mieszkają?	26	63	11
– być zwolnieni z wymogu przekroczenia progu 5% głosów w skali kraju, aby wejść do Sejmu RP?	18	57	25

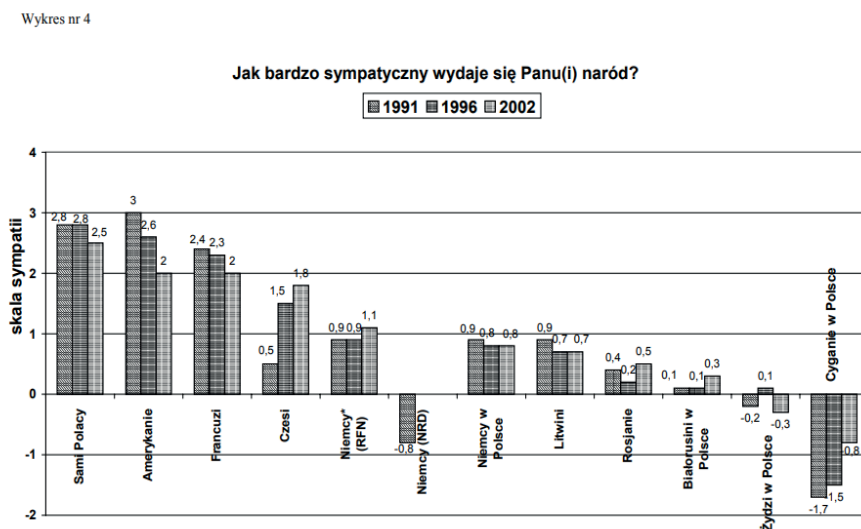
Na podstawie: *Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, Komunikat z badań CBOS BS/84/2005.

⁴⁸ Poprawnie rozwiązało to zadanie 43% zdających.

⁴⁹ W zasadach oceniania zapisano następujące przykłady poprawnych odpowiedzi (niewyczerpujące, oczywiście, ich katalogu): „Akceptacja jest znacząca, gdy chodzi o prawa kulturalne, zaś maleje, gdy zakres praw mniejszości dotyczy sfery politycznej”; „Akceptacja jest znacząca, gdy chodzi o prawa II generacji, zaś maleje, gdy zakres praw mniejszości dotyczy I generacji” oraz „Akceptacja jest znacząca, gdy chodzi o prawa edukacyjne (do nauki), zaś maleje, gdy zakres praw mniejszości dotyczy przestrzeni publicznej”.

Zadania dotyczące postaw etnicznych społeczeństwa polskiego zamieszczono także w wiązce zadań 28/05R. Materiał źródłowy w postaci czterech wykresów dotyczył postaw mierzonych na skali sympatii wobec konkretnych grup etnicznych. W arkuszu zaznaczono, że prezentowane wykresy „ilustrują wyniki badań przeprowadzonych przez Instytut Pentor w 2002 roku”. Postawy społeczeństwa wobec mniejszościowych grup etnicznych w Polsce były zaprezentowane wśród innych postaw etnicznych na dwóch wykresach, przy czym pierwszy z nich został zamieszczony niepotrzebnie, jako że wskazano na nim dane z drugiego wykresu, zaprezentowanego poniżej (ale ograniczone do badań z 2002 r.).

Tabela 10. Jeden z wykresów do wiązki zadań 28/05R

Polecenia do zadania 28.1/05R, które należało odnieść do danych z 2002 r., brzmiały: „Podaj nazwy dwóch innych narodów, które Polacy najbardziej darzyli sympatią”, „Podaj nazwę sąsiedniego narodu (a nie mniejszości narodowej mieszkającej w Polsce), który cieszył się najmniejszą sympatią wśród Polaków” oraz „Podaj nazwę mniejszości narodowej lub etnicznej w Polsce, którą Polacy darzyli najmniejszą sympatią”. Z kolei polecenia do zadania 28.3/05R zostały sformułowane tak: „Określ

zmiany w sympatii Polaków w latach 1991–2002”: „a) wobec każdego z naszych sąsiadów (uwzględnionych na wykresie)”; „b) wobec każdej z mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce (uwzględnionych na wykresie)”. Niestety, w całej wiązce zadań używano na ankietowanych określenia „Polacy”, mamy też nie najszcześniejsze określenie „narody sąsiadujące” na narody tytularne w państwach sąsiadujących. Warto jeszcze dodać, że za rozwiązanie zadania 28.1/05R zdający mogli otrzymać 4 punkty, a za rozwiązanie zadania 28.3/05 – aż 8 punktów. Widać zatem, iż – mimo tego, że zadania sprawdzały wyłącznie najprostszą umiejętność odczytania danych z wykresu – punkty przyznawano czynnościowo⁵⁰. Widać także, że nie wykorzystano tych danych (choćby o sympatii do grupy własnej i niechęci do grup poddanych planowej eksterminacji w okresie II wojny światowej) do wytworzenia znacznie ciekawszych, a nawet poznawczo ważnych czy też twórczych poleceń. Można oczywiście tłumaczyć brak takich poleceń na dwa sposoby – uznawano, że takie kwestie zdający może podjąć w wypracowaniu, lub obawiano się mocno stereotypowych odpowiedzi⁵¹. Z zastrzeżeń innej natury konieczne jest wskaza-

⁵⁰ Liczba tych punktów w kontekście całości punktów możliwych do uzyskania za rozwiązanie arkusza jest w mojej ocenie nieuzasadnioną metodycznie – przy tym znaczącą – multiplikacją. Poziom wykonania zadania 28.1/05R wyniósł aż 89%, natomiast zadania 28.3/05R – 74%. W drugim przypadku barierą dla części zdających był zatem poziom umiejętności prawidłowego odejmowania.

⁵¹ Druga z tych ewentualności nie może wiązać się ze stereotypami generalnie, a wyłącznie z obawą o użycie przez zdających stereotypów etnicznych. Dwa polecenia do zadania 28.2/05R brzmiały bowiem: „Podaj dwa powody, dla których Niemcy cieszą się najmniejszą sympatią wśród najstarszych Polaków” oraz „Podaj dwa powody, dla których Niemcy cieszą się największą sympatią wśród Polaków o najwyższym dochodzie przypadającym na jednego członka gospodarstwa domowego”. Zadaniu towarzyszyły dwa wykresy przedstawiające zróżnicowanie (także na skali) postaw wobec Niemców z RFN – zróżnicowanie wiekowe (dane od 0,5 do 1,5) i dochodowe (dane od 0,6 do 1,5). Polecenia sformułowano jednak tak, że wykresy stały się zbędne do rozwiązania zadań. Wykresy te w żaden sposób nie informowały o możliwych przyczynach takiego a nie innego stopnia sympatii poszczególnych kategorii społeczeństwa polskiego. W warunkach egzaminu państwowego z zakresu nauk społecznych tak sformułowane polecenia oznaczają konieczność uznawania każdej logicznie poprawnej odpowiedzi zdającego. Jednak odpowiedzi proponowane w zasadach oceniania bywały – nawet w sensie logicznym – dyskusyjne, a mogły potęgować stereotypy dotyczące kategorii wiekowych i dochodowych społeczeństwa polskiego (te – w odróżnieniu od stereotypów etnicznych – nie stanowiły zatem problemu dla konstruujących arkusz). Nie wiem, dlaczego

nie, że użycie w arkuszu z 2005 r. materiału z etnonimem „Cyganie” nie wydaje się odpowiednie (przy tym w małym stopniu usprawiedliwia ten fakt także etnonim użyty we wspomnianym badaniu Pentoru)⁵².

Przy okazji opisów mniejszości wspomniano w zadaniach o procesach akulturacyjnych czy asymilacyjnych. Były one także widoczne w zadaniach z zakresu problematyki etnicznej nie dotyczących mniejszościowych grup etnicznych w Polsce. W arkuszu formuły 2023 zdecydowano się na umieszczenie zadania (7.4/23R) dotyczącego rozpoznania akulturacji na podstawie informacji o zmianach imion wśród Łemków (o wypieraniu imion łemkowskich przez polskie)⁵³.

Dotychczas raz mieliśmy do czynienia z sytuacją, w której w materiale źródłowym (do wiązki zadań 5/20R) zamieszczono informacje o osobach z dwiema identyfikacjami narodowo-etnicznymi. Przyjrzyjmy się teraz zadaniu (26/12R) dotyczącemu tej problematyki w szerszym stopniu. Zdający mieli w nim zrealizować polecenie: „ocień, czy deklaracje większości społeczeństwa polskiego na temat identyfikacji z dwoma narodami są zgodne z przedstawionymi w tekście wynikami badań i poglądami” oraz uzasadnić tę ocenę⁵⁴.

tylko starszych Polaków miałyby cechować obawa przed utratą własności (tego typu odpowiedź miałaby sens logiczny, gdyby wskazano geograficzne zróżnicowanie sympatii i jako kategorię wskazano mieszkańców dawnych terytoriów niemieckich wcielonych do Polski w wyniku zakończenia II wojny światowej). Nie wiem także, dlaczego to Polacy o większym dochodzie – a nie także inni – zdaniem autorów schematu oceniania utrzymują kontakty osobiste i gospodarcze z Niemcami.

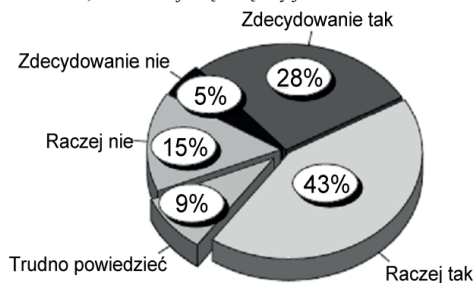
⁵² Poznawczo nieodpowiednie jest także przedstawienie postaw wobec Niemców z NRD – państwa, które w momencie przeprowadzania badania już nie istniało. Rozumiałbym prezentację tej danej, gdyby pokuszono się o sformułowanie polecenia nakazującego ich porównanie z postawami wobec Niemców z RFN (choćby ze wskazaniem możliwych przyczyn tych różnic w odniesieniu do organizacji ustroju państw, ich długoletniego systemu społeczno-ekonomicznego itp.).

⁵³ Zważywszy na zamkniętą formę zadania i dość ostro dobrane dystraktory, poziom wykonania tego zadania był najwyższy w wiązce – wyniósł 67%.

⁵⁴ Poradziło sobie z tym 70% zdających. W arkuszu tym znalazł się w materiałach do innej wiązki zadań także fragment tekstu z książki Antoniny Kłoskowskiej traktujący o kwestii konwersji etnicznej: „Traktowanie identyfikacji narodowej jako cechy predestynowanej w sposób automatyczny i fatalistyczny coraz mniej odpowiada perspektywom współczesnego świata, nacechowanego przestrzenią i społeczną ruchliwością. Większość ludzi, także w rozwiniętych krajach Europy, zachowuje wprawdzie w ciągu swego życia narodowość

Tabela 11. Materiały źródłowe do zadania 26/12R

Wykres. Czy jest możliwe, że ktoś czuje się związany jednocześnie z dwoma narodami?

Źródło: *Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, Komunikat z badań CBOS BS/84/2005.

[Wśród badanych przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce obecne] są typy: Ukraińiec integralny o silnym poczuciu narodowej odrębności; „Ukraińiec z Polski”, podkreślający swój związek z polskim państwem i obywatelstwem; Ukraińiec-Polak odrzucający jednoznaczny deklarację jedynej narodowości [...]. Zwłaszcza w sytuacjach pogranicza jednostki oscylują często między dwiema zbiorowościami narodowymi i ich kulturami [...]. Zachowanie dwukulturowości, a nawet dwunarodowości, jest możliwe i może okazać się płodne w świecie wartości nowej ojczyzny pod warunkiem, że zostanie zaakceptowane przez jednostkę oraz jej nowe otoczenie, a nie będzie źródłem niepokojącej ambiwalencji. Kultura polska zasymilowała w swoich dziejach wiele elementów etnicznych wschodnich i zachodnich, zyskując dzięki temu bogactwo i atrakcyjność.

Źródło: A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2005.

Obecność tych materiałów w arkuszu maturalnym odbieram jako pozytywną z kilku powodów. Po pierwsze, zdający oraz kolejne roczniki uczniów przygotowujących się do matury z WoS-u mogli zobaczyć, że wielopłaszczyznowość tożsamości czy też dwukulturowość (dwunarodowość) jest naukowo uznawana za możliwą. Po drugie, ukazano, że wiedza ta jest tożsama z przekonaniami większości społeczeństwa polskiego (a zatem wiedza znajduje odzwierciedlenie w postawach, które – na marginesie – uległy w tym względzie znacznej zmianie na przełomie XX i XXI wieku). Po trzecie wreszcie, ta dwukulturowość oceniona jest w tekście pozytywnie: jej zachowanie „może okazać się płodne”, a wejście wielu elementów kulturowych do kultury polskiej spowodowało jej „atrakcyjność” i „bogactwo”.

przekazaną przez rodzinę swego pochodzenia, nie jest to jednak naturalna konieczność, ale rezultat kulturowego oddziaływania, które może ulec modyfikacji. [...] identyfikacja narodowa może ulec całkowitej przemianie w toku życia jednostki. Taka przemiana jest tutaj określana jako konwersja narodowa”. W zadaniu tym zdający mieli zrealizować polecenie „Wskaż niezgodność pomiędzy wiedzą naukową zaprezentowaną w drugim z tekstów a przekonaniami lotewskich Polaków na temat zmiany narodowości”. Te przekonania były przedstawione w innym tekście, a streścić je można słowami: „narodowość dana od Boga”.

Ostatni z wątków, ale w odświeżeniu bliższej narracji historiograficznej, został także podjęty w zadaniu 26.7/05R. Zadanie to było oceniane czynnościowo, a polecenie – niestety – wymagało prostego przepisania fragmentów tekstu⁵⁵. W tekście tym mamy w dawnej Rzeczypospolitej „osmozę cywilizacyjną”, „stykanie się różnych kultur”, ich konfrontację, które prowadziły do „cennych wartości”, stanowiących wkład w kulturę ogólnoeuropejską. Wskazano i na tolerancję, i na poszanowanie odrębności przez Polaków, które służyć miały tak mniejszościom, jak i „kulturze naszych przodków, obywateli I Rzeczypospolitej”. Konstrukcja ostatniego zdania z tekstu wskazuje, że autor na przedstawicieli mniejszości nie rozciągnął kategorii (na marginesie, nieodpowiedniej dla opisu tamtego okresu) obywateli, a zatem wyłączył ich z „polskiej wspólnoty”. Można być zadowolonym, że później w maturze z WoS-u podobnych tekstów nie było.

Tabela 12. Tekst do zadania 26.7/05R

D. Janusz Tazbir, wstęp do książki „Siedem granic, osiem kultur i Europa”, pod red. B. Gołębiowskiego, Łomża 2001.

Od połowy XVII wieku Sarmaci patrzyli z rosnącą troską na kurczącą się terytorialnie Rzeczpospolitą, aby po III rozbiorze przejść na pozycje całkowitego rewizjonizmu terytorialnego. Jest rzeczą zrozumiałą, iż nie mogła im się podobać taka mapa Europy, na której nie byli w stanie doszukać się własnego państwa. Musiało to rzutować na stosunek do sąsiadów, zwłaszcza tych, którzy podzielili pomiędzy siebie żywe ciało Rzeczypospolitej.

Zaborcze granice były wielkim narodowym nieszczęściem [...]. Równocześnie jednak na pograniczach w wyniku osmozy cywilizacyjnej i konfrontacji różnych kultur, stykania się odmiennych obyczajów oraz konfesji (a często i religii), rodziły się nowe cenne wartości stanowiące o naszym wkładzie do cywilizacji ogólnoeuropejskiej.

[...] Szeroko pojmowana tolerancja, owo poszanowanie dla czyjejś odrębności tak etnicznej oraz wyznaniowej, jak i w zakresie obyczaju i kultury, służyła nie tylko mniejszościom, które ową odrębność reprezentowały. Wzbogacała także kulturę ludzi, którzy tę tolerancję okazywali, a więc naszych przodków, obywateli I Rzeczypospolitej.

Ostatnim wątkiem niniejszej analizy jest kwestia treści tożsamości – czy też wyznaczników, na których ta tożsamość jest oparta – grup mniejszościowych. Oczywiście pewne elementy takiej problematyki były obecne w niektórych opisach mniejszości, niemniej wówczas przybierały one

⁵⁵ Polecenie brzmiało: „Napisz w 3 punktach pozytywne, według Janusza Tazbira, aspekty współistnienia różnych narodów w dawnej Polsce”. W związku z taką budową zadania jego poziom wykonania wyniósł aż 84%.

niecego inny charakter – były przedstawiane jako elementy dziedzictwa. Spójrzmy zatem na teksty do zadania 23/12R ujmujące tę problematykę w sposób wskazany w pierwszym zdaniu tego akapitu⁵⁶.

Tabela 13. Teksty do zadania 23/12R

Białorusinem na Białostocczyźnie jest [na ogół] ten, kto Białorusinem się czuje, jest wyznania prawosławnego, pozostaje w bliskim związku z białoruską kulturą, urodził się w białoruskiej rodzinie, cechuje się postawami solidarności etnicznej. Obok wyznania prawosławnego, podstawową częścią składową białoruskiej tożsamości narodowej jest posiadanie własnego odrębnego języka [...]. Przynależność do kategorii Białorusinów ukształtowana została głównie na zasadzie rozbudowanych więzi wewnątrzgrupowych [a nie] w wyniku poczucia solidarności z białoruskim państwem.

Źródło: A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995.

Według spisu z 1989 roku [w Białoruskiej SRR] tylko 56 tys. Polaków (13,3%) wymieniło polski jako język ojczysty [...]. Dodatkowo 2/3 mówiących po polsku posługuje się miejscowym dialektem regionalnym, często bez umiejętności czytania i pisania w tym języku. Dużo większą rolę odgrywa religia. Szczególnie wśród starszych osób ze środowiska wiejskiego katolicyzm stanowi jedyny, zastępujący wszystkie inne, wyznacznik polskiej identyfikacji [...]. Dla zdecydowanej większości miejscowych Polaków polskość jest wyborem dokonywanym wbrew cechom ich kultury, która jest etnicznie tradycyjnie białoruska lub nabyta rosyjska.

Źródło: C. Zołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003.

Widzimy zatem, że przedstawiona treść tożsamości Białorusinów w Polsce jest szeroka. Opiera się nie tylko na religii (będącej – zgodnie z drugim tekstem – najczęściej „jedynym wyznacznikiem polskiej identyfikacji” na Białorusi), ale także na odrębnym od polskiego języku, więziach społecznych i związkach z białoruską kulturą. Nie można przy tym z tekstu wyciągnąć wniosku, że zawdzięczają ją Białorusini jakiegokolwiek państwu – ani polskiemu, ani białoruskiemu. Warto też podkreślić, że obraz mniejszości polskiej w Białorusi nie jest ani wyidealizowany, ani martyrologiczny.

⁵⁶ Uznałem, że warto przytoczyć teksty do zadania w komplecie, mimo iż tylko jeden z nich bezpośrednio mieści się w problematyce artykułu. Jedną, ale niewiodącą, z przyczyn jest samo polecenie do zadania – proszono w nim zdających o porównanie czynników, na których jest oparta tożsamość obu mniejszości (podanie jednego podobieństwa i jednej różnicy). Zdołało to uczynić 66% zdających.

Zakończenie

Biorąc pod uwagę całość tematyki WoS-u, należy wskazać, że problematyka mniejszościowych grup etnicznych w Polsce była na egzaminie maturalnym z tego przedmiotu nadreprezentowana. Zadania z analizowanej problematyki dotyczyły różnych aspektów funkcjonowania mniejszości. Dominowały te, w których weryfikowano rozpoznawanie danych grup mniejszościowych i ich statusu prawnego, co – w mojej ocenie – jest usprawiedliwione tak podstawami programowymi (czy – wcześniej – standardami wymagań), jak i sytuacją społeczną egzaminu⁵⁷. Materiały do zadań, jeśli występowały, miały najczęściej szerszy walor informacyjny. W zadaniach mniej sztamkowych pojawiały się z kolei materiały z badań opinii publicznej czy teksty dotyczące procesów etnicznych oraz wyznaczników tożsamości etnicznej.

Oczywiście, obecność w arkuszu zadań dotyczących mniejszości jest związana z występowaniem tej problematyki w nauczaniu WoS-u, jednak jej swoista nadreprezentacja (od 2010 r., przy tym niezależnie od ekip rządzących oraz kierownictwa CKE i osób współtworzących arkusze) powoduje konieczność postawienia pytań o przyczyny takiej – z mojej perspektywy pozytywnej – sytuacji. Znajomość organizacji systemu egzaminowania pozwala na stwierdzenie, że wiodące znacznie ma tu czynnik ludzki – motywacje autorów zadań i członków zespołów przygotowujących arkusze z przedmiotu. Z kolei uchybienia z arkusza 05R tłumaczą – w mojej ocenie – to, że problematyka mniejszościowych grup etnicznych w Polsce nie znalazła się w sesji głównej egzaminu w latach 2006–2009 (zważywszy na wspomnianą już „pamięć instytucjonalną”).

Analiza zadań wykazała, że problematyka ta nie służy wyłącznie temu, by wykazać „tolerancyjność i wspaniałomyślność państwa polskiego” (zadanie z tego typu narracją występowało – z uwagi na zamieszczenie fragmentu tekstu autorstwa historyka-autorytetu – wyłącznie w arkuszu 05R).

⁵⁷ Na marginesie rozważań zauważyć należy, że wiedza maturzystów dotycząca mniejszościowych grup etnicznych nie była na ogół zadowalająca. Lepiej radzili sobie oni z zadaniami sprawdzającymi nade wszystko umiejętności, zadaniami związanymi z pracą z materiałami źródłowymi.

Nie odnotowałem ani jednego zadania, w którym obraz mniejszościowych grup etnicznych w Polsce byłby negatywny, choć raz (także w arkuszu 05R) zaprezentowano negatywne postawy społeczne wobec dwóch mniejszości bez odpowiednio skonstruowanych poleceń. Jednocześnie dostrzeżone błędy i uchybienia w zadaniach (ponownie w arkuszu 05R) wzmacniały pozycję mniejszości w stosunku do rzeczywistości prawnej.

Bibliografia

- Arkusze maturalne z wiedzy o społeczeństwie z lat 2005–2014 wraz z zasadami oceniania. Pozyskano z: <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-w-starej-formule/arkusze/>
- Arkusze maturalne z wiedzy o społeczeństwie z lat 2015–2022 wraz z zasadami oceniania. Pozyskano z: <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2015/arkusze/>
- Arkusze maturalne z wiedzy o społeczeństwie z 2023 r. wraz z zasadami oceniania. Pozyskano z: <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2023/arkusze/2023-2/>
- Burszta, W.J. i in. (2019). *Naród w szkole: historia i nacjonalizm w polskiej edukacji szkolnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Pawlikowski, G. (2010). Problematyka mniejszości narodowych i etnicznych w systemie edukacji obywatelskiej. *Państwo i Społeczeństwo*, 2, 75–85.
- Popow, M. (2015). *Kategoria narodu w dyskursie edukacyjnym. Analiza procesów konstruowania tożsamości w podręcznikach szkolnych*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Rosiejka, R. (2017). *Isakowicz-Zaleski oburzony pytaniem na maturze. „Wierzyć się nie chce”*. Pozyskano z: <https://wiadomosci.wp.pl/isakowicz-zaleski-oburzony-pytaniem-na-maturze-wierzyc-sie-nie-chce-6121481960871553a>.
- Sprawozdania z egzaminu maturalnego z wiedzy o społeczeństwie z lat 2010–2014. Pozyskano z: <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-w-starej-formule/wyniki/>

Sprawozdania z egzaminu maturalnego z wiedzy o społeczeństwie z lat 2015–2022. Pozyskano z: <https://cke.gov.pl/egzamin-maturalny/egzamin-maturalny-w-formule-2015/wyniki/>

Załęski, P. (2021). *Weryfikacja kompetencji obywatelskich polskich maturzystów – analiza na podstawie egzaminu z wiedzy o społeczeństwie z lat 2010–2019*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. doi: 10.31338/uw.9788323549628.